

BÜYÜK GÜÇLERİN KISKACINDA TÜRKİYE – KIRGIZISTAN İLİŞKİLERİ

(Kırgızistan Örneği)

İskender Ormon uulu,
Bişkek/Kırgızistan

Avrasya'nın merkezinde yer alan Orta Asya, aynı zamanda Asya kıtasını çevreleyen okyanus ve denizlere en uzak olan alandır. Tarihte, Cengiz Han ve Timur imparatorluklarının da önemli merkezini oluşturan bu karaya, büyük güçler de sahip olmak istemiş, onun için mücadele etmişlerdir. Buralarda, bir çok Türk devletleri de kurularak tarihteki yerini almıştır. Ancak, Orta Asya'da kurulan bu devletlerin, iktisadî ve kültürel hayatları oldukça zayıf kalmıştır. Bunun en büyük sebebi, XVI. asrın başlarından itibaren Avrupalıların deniz yoluyla Hindistan'a ve Çin'e gidebilmeleri ve Şii İran'ı, Türkistan'ı Orta Doğu'ya bağlayan ticaret yollarını kapatması olmuştur (Togan, 1947: 1). Bu ise Çin ve Hind mallarının Karadeniz ve Akdeniz limanlarına ulaştırılmasından büyük ticarî kazançlar temin etmiş olan Türkistan halkının gittikçe fakirleşmesine ve neticede, kültür ve medeniyet sahasında geri kalmasına sebep olmuştur. Bu fakirlik, çok geçmeden Türkistan'ın askerî gücüne de tesir etmiş ve bilhassa ateşli silahlar alanında geri kalmasına yol açmıştır. Türkistan Hanlıkları bu vaziyette iken, iktisadî ve askerî yönden çok üstün durumda olan Rusya'nın tehdidi ile karşı karşıya gelmişlerdir.

Avrupa cihetine açılmayan Çarlık Rusya'sı, XVI. asrın ortalarından itibaren Asya'ya doğru yayılmaya başlamıştı. XVI. asrın ortalarında Kazan ve Astrahan'ı alan Ruslar, XVII. Asırda Başkırd ülkesini, XVIII. asırda da Kazakistan bozkırlarını işgal etmişlerdi. Rusya'yı büyük bir imparatorluk haline getirmek ve sıcak iklimlere açılmak hayaliyle yaşayan Çar I. Petro (1689-1725) Orta Asya'ya hakim olarak zenginlikler ülkesi Hindistan'a inmek istemişti. Onun bu isteği, halefleri tarafından da benimsenince Ruslar, adım adım güneye doğru yayılmaya başlamışlar, önce Kırım, sonra da Kafkasları ele geçirerek bu sahada büyük bir mesafe kaydetmişlerdir. Fakat Ruslar, I. Nikola (1825-1855) zamanında Avrupa ve Orta-Şark meselelerine de karışmaya kalkışınca, kendileri 1854-1856 Kırım Harbi ile durdurulmuşlardı. Kırım mağlubiyetinden sonra Ruslar, iktisadî ve askerî alanlarda bir takım reformlar yaparak yeniden yayılma siyasetine dönmüşlerdir. Ruslar, Orta Asya'da kendilerinden ekonomik ve askerî alanda geri durumda olan Türkistan Hanlıkları cihetinde yayılmaya devam etmişlerdir(Saray, 2000:3).

1867'de Rusya, Taşkent merkez olmak üzere Türkistan Genel Valiliğini kurdu. Rusya, Bolşevik İhtilali sonrasına kadar Türkistan'ı bu merkezden yönetti. Rusya'nın tayin ettiği genel valinin nüfuz alanına eski Kokand Hanlığı ile Buhara ve Hive Hanlıkları, Bolşevik ihtilali sonrasına kadar, Rusya'nın egemenliği altında, içişlerinde özerk devletler olarak varlıklarını devam ettirdiler.

Türkistan işgalinin tamamlanmasıyla bölgenin iktisadî hayatında büyük değişiklikler gerçekleşti. En büyük değişiklik pamuk ekim alanının oldukça artması ve ürünün Rusya'ya gönderilmesidir. Özellikle iç savaş esnasında Amerika'dan gelen pamuğun kesilmesiyle Rusya, bölgenin pamuk üretim potansiyeli ile daha çok ilgilenmeye başladı. Ve Türkistan'ın bütün tarım ve

sanayinin pamuk ekimi doğrultusunda yeniden yapılanmasına gidildi. Bu arada bölge, pamuk ürünlerini dahil Rus sanayi ürünleri için bir Pazar durumuna geldi. Çarlık rejimi bölgede ulaşımın gelişmesi için büyük yatırımlar gerçekleştirdi. Bunun yanında, 1861'de serfliğin kaldırılmasından sonra ortaya çıkan topraksız köylüler için Türkistan bir yerleşim bölgesi haline geldi. Çarlık Rusya, yıkılıncaya kadar işgal hemen hemen tamamlanmış oluyordu.

Sovyet Rusyası da Orta Asya'ya yönelik politikasında kendinden önceki idareden pek farklı yöntem takip etmedi, aksine selefinin amaçlarını değişik yöntemle tamamlamış oluyordu. Sovyetler Birliği, Orta Asya'da muazzam bir ulus imal etme aracı oldu. Milliyetler politikası her şeyden önce var olan milliyetçilikleri, özellikle Rus, Ukrayna, Gürcü, Tatar hatta Kazak milliyetçiliklerini kırmak için düşünülmüştü. Bu yolda, birbirleriyle çekişme halinde ve kuramsal olarak "büyükler" kadar hakka sahip bir çok "küçük" halk imal edildi. Böylece var olmayan milliyetçilikler yaratıldı. Kuşkusuz burada amaçlanan şey bu yeni halkları kendi ayakları üzerinde durabilecek birer ulus-devlete dönüştürmek değildi; tam tersine amaç, diğerleriyle birlikte bu halkları da büyük Sovyet bütünü içinde eritme hedefi doğrultusunda sadece görünüşte var olan bir yönetime indirgemektir ve bunda da başarılı oldu.

Bu uygulamaların ardından "yaratılan uluslar" için sınır belirlemek gelmiş ve yapay sınırlar oluşturulmuştur. Bugünkü beş ayrı Cumhuriyet ve beş ayrı ulus, SSCB döneminde, özellikle Stalin döneminde, bölgede yaşayan gruplar arasındaki etnik motifler ön plana çıkarılarak ve bu gruplar arasındaki küçük çaplı çatışmalar teşvik edilerek yapay bir şekilde yaratılmıştır. Burada, önce Cumhuriyetler yaratılıp, sonra çeşitli etnik kökenden insanlar bu Cumhuriyetlere yerleştirildi demek daha doğru olacaktır. Çünkü, bugün dahi Cumhuriyetler arasındaki sınırlar hiçbir sosyolojik nitelik taşımamaktadır. Mesela, Buhara ve Semerkant Özbekistan sınırları içinde ama Tacikler çoğunlukta. Kırgızistan'ın güney bölgesinin Fergana vadisinde yer alan kısmında Özbekler çoğunlukta. Burada yaşayan Özbeklerin zaman zaman Özbekistan'a katılma iddiasıyla karışıklıklar çıkmakta. En son Haziran 1990'da Kırgızlar ile Özbekler arasında 200'e yakın insanın öldüğü büyük bir çatışma çıkmıştır. İşte bu gün, Orta Asya'da var olan Türk Cumhuriyetleri tarihinde örneğine az rastlanan uygulamalar sonucunda meydana gelmiştir.

Bilindiği gibi, 1980'li yılların sonunda Doğu Bloku'nda başlayan sorunların bir sonraki on yılın başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sonuçlanacağını ister bilim ister siyaset dünyasından olsun önceden tahmin eden yok gibidir. Hemen herkes, Sovyet rejiminin içine düştüğü bunalımdan, şu veya bu şekilde birtakım değişiklikler yaparak kurtulacağını, varlığını devam ettireceğini sanıyordu. Fakat 1991 yılında beklenmeyen, hatta mümkün olduğu dahi düşünülmeyen gerçekleşti. Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetler bir bir bağımsızlığını ilan ettiler(Turan, 1998: 7).

Türkiye ve Kırgızistan İlişkileri

Türkiye, bu ani çöküşün ardından yeni bağımsızlıklarını kazanan, ırk, dil ve din bağı olan Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetler ile hazırlıksız ortamda

ilişkilerini başlatmıştır. Bu cumhuriyetleri ilk tanıyan, elçilikler açan, kendi içerisinde de onların elçiliklerinin açılmasını sağlayan ve önemli uluslararası kuruluşlara üye olmasına yardımcı olan da Türkiye olmuştur. Eksisi ve artısıyla ilişkilerin başlamasından bu yana 16 sene geçmiştir. Kırgızistan da bu süre zarfında Türkiye ile önemli ilişkilere imza atan Türk Cumhuriyetlerinden biridir.

Türkiye'nin Bakanlar Kurulu kararıyla 16 Haziran 1991 tarihinde Kırgız Cumhuriyetini tanınması, iki ülke arasında siyasi ilişkilerin başlangıcı olmuştur. Tanınmanın ardından, iki ülke arasında bir çok anlaşma ve karşılıklı üst düzey ziyaretleri gerçekleşmiştir. Geçen zaman zarfında iki ülke arasında bir çok anlaşmalara imza atılmıştır ve diğer cumhuriyetlerle birlikte bir çok zirve gerçekleşmiştir. Bu zirvelerden 26-27 Nisan 2001'de İstanbul'da gerçekleşen toplantısında ulaşımdan uyusturucuyla ortak mücadeleye kadar önemli kararlar alınmıştır. Burada ele alınan konulardan Büyük İpek Yolu'nu canlandırma fikrini o dönemin Kırgızistan'ın Cumhurbaşkanı Askar Akayev ortaya atmıştı, çünkü Kırgızistan uluslar arası pazarlara açılma yönünden coğrafi konum itibariyle en olumsuz durumda olan ülke durumunda idi. İpek Yolu canlanırsa Çin'in de katılımıyla bu alanda kolaylıklar elde edecek. Uyusturucu trafiği bakımından da Orta Asya ülkeleri içerisinde en başı dertte olan ülkelerden biri. Bu trafik de bölge ülkelerinin işbirliği olmaksızın çözülmesi zor bir konu. Özellikle, son zamanlarda ülkenin güneyinde başgösteren terör eylemcilerin en büyük maddi kaynağını uyusturucu ticaretinden elde ettiği düşünüldüğünde önemi daha da artmakta. Afganistan'daki olayların çözümü aynı zamanda bölgenin istikrara kavuşması demektir, bu bakımdan kararın önemi açık. Tüm bu önemli kararlar bölge için ve bölgeyle ilgisi bulunan Türkiye için önemlidir, bunların uygulamada da kendilerini göstermesi önemini daha da arttıracaktır.

Kırgızistan ile Türkiyenin 1992 yılında 3.2 milyon ABD Doları olan ticaret hacmi, 1997'de 56.8 milyon ABD Doları'na ulaşmış ancak Rusya Krizi sonucu 1998 yılından itibaren büyük ölçüde gerilemiştir. 1992 yılından itibaren artış göstererek 1997 yılında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki ithalat ve ihracat 1998 yılına kadar artış göstermekte iken, 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik krizin etkisiyle bu yıl itibariyle düşüş eğilimine girmiştir. Aşağıdaki tablodan daha iyi takip etme imkanımız var.

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	X/M (%)	Denge	Hacim
1992	1,181	1,442	0.81	-261	2,623
1993	17,014	3,470	4.90	13,544	20,484
1994	16,969	4,295	3.95	12,674	21,264
1995	38,156	5,513	6.92	32,643	43,669
1996	47,082	5,879	8.00	41,203	52,961
1997	49,356	7,395	6.67	41,961	56,751
1998	41,463	6,773	6.12	34,690	48,236
1999	23,198	2,779	2.35	20,419	25,977
2000	20,572	2,349	8.75	18,223	22,921

Kaynak: www.deik.org.tr

Türk Mütcahhitler Birliği'ne üye firmaların 2001 yılı Ocak ayı itibariyle kadar Kırgızistan'da üstlendikleri 6 projenin toplam değeri 213.383 milyon ABD Doları tutarındadır. Bu projelerin bir bölümü halen devam etmektedir.

Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın verilerine göre, Kırgızistan'daki Türk yatırımlarının toplam tutarı 2002 yılı itibariyle yaklaşık 75 milyon ABD Doları tutarındadır.. Yatırım alanları arasında meşrubat, bira ve pet şişe üretimi, çay paketleme tesisi, beyaz ve kırmızı et entegre tesisi, otel işletmeciliği, plastik doğrama, PVC üretimi ve eğitim yer almaktadır.

Bölgedeki diğer Türk Cumhuriyetleri gibi, Kırgızistan'ın da 1991 yılında bağımsızlığını kazanması, iki ülke arasında yoğun kültürel ilişkilerinin başlamasını sağlamıştır. Türkiye ile Kırgızistan arasındaki kültürel ilişkilerde din, dil gibi ortak öğeler üzerinde ağırlıklı olarak durulmuştur. İlişkilerin kurulmasında, özellikle basın-yayın ve eğitim unsurlarından yararlanılmaktadır. Önemli ölçüde öğrenci, burslu olarak Türkiye'de eğitim görmekte ve bir kısmı da mezun olarak Kırgızistan'a dönmüştür. Diğer yandan, Türkiye'den Kırgızistan'a gelerek üniversitelerde okuyan öğrencilerin sayısı da artmıştır. Eğitim alanındaki ilişkiler en somut ve uzun vadede en faydalı olarak görülmekte. İki ülke arasındaki sosyo-kültürel ilişkiler, sadece devlet teşekkülleri tarafından değil özel teşebbüsler tarafından da kurulmuştur.

Kırgızistan diğer Türk Cumhuriyetleri gibi petrol ve doğal gaz zengini olmamakla birlikte, ülkenin mevcut hammaddelerinin, Türkiye finansman ve teknolojiyle mamül haline getirilip Türkiye üzerinden dünya piyasalarına satılması iki taraf için de güzel neticeler doğuracaktır. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin gerçekçi politika üzerine bina edilmesiyle istikrarlı bir ilerleme kaydetmesine bağlı. Zira, doksanlı yılların ilk yarısındaki "ağabey-kardeş" yaklaşımıyla ilişkilerde hissi tavırların öne çıktığı ve aydınların ve çevre ülkelerin de durumdan tedirgin oldukları gibi olumsuz neticeler doğurmaya devam edecektir.

Türkiye'nin Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile tarihten gelen kültürel bağları ve günümüzde kurduğu ilişkiler, gelecekte Türkiye için siyasi açıdan da olumlu bir etki sağlayabilecektir. Bu ülkelerin zamanlar uluslar arası örgütlere üye olmaları ve diğer devletlerle ilişkilerini geliştirmeleri Türkiye için uluslar arası alanda siyasi bir destek oluşturabilecektir. Nitekim en son İKO başkanı tayininde tüm Orta Asya ülkeleri Türkiye'yi desteklemiş ve Türkiye devleti tarafından aday gösterilen Prof.Dr. Ekmeliddın İhsanoğlu'nun seçilmesine büyük katkı sağlamışlardır.

Türkiye ile Kırgızistan ve diğer Türk Cumhuriyetleri arasındaki ırkdaşlık faktörünün, kültür, teknoloji, beyin gücü, finans vb. kaynaklarla desteklenmedikçe, Türkiye'yi yeni Türk Cumhuriyetleri arasında ayrıcalıklı konuma sokması mümkün değildir. Dındaşlık faktörü de tek başına, Türkiye ile İslam dünyası arasında olumlu ilişkiler kurulmasını sağlayamamıştır ve sağlanması da mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle, özellikle ekonomik ilişkilerini daha da geliştirmesi gerekir. Mesela, bölgede yatırım yapan ve doğal olarak kar amacı güden Türk özel sektörü sübvansede edilmeli ve risklere karşı

devlet garantisi verilmelidir. Aksi takdirde bunu yapan Uzak Doğu ve Avrupa ekonomileri Türkiye'nin bölgeye girmesini engelleyebilecektir.

Türkiye'nin Kırgızistan ve diğer yeni Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmede dikkat etmesi gereken önemli unsurları şöyle sıralayabiliriz: İlişkilerin daha planlı gelişmesini sağlamak için ülkeler arasında işbirliği teşkilatlarını (TİKA gibi) geliştirmek, Türkiye'nin bu ülkelere sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasi bir model de olması. Bu ülkelerde laik, çoğulcu demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin gelişiminde yardım sağlamak Bankacılık ve diğer ekonomik konularda altyapı oluşturabilmeleri için yardımcı olmak. Bu ülkelerin ürünlerinin Türkiye üzerinden dünyaya pazarlanmasını sağlamak. Türkiye ile bu ülkeler arasındaki mevcut ulaşım güçlüklerini ortadan kaldırmak. Gerek bu cumhuriyetlerde, gerekse dünya devletlerinde Türkiye hakkında emperyalist ülke imajını doğuracak davranışlardan sakınmak. İlişkileri geliştirirken Rusya ve diğer devletlerle rekabet değil işbirliği içine girmek. Bu devletlerle kurulacak ilişkilerde ABD ve Avrupa'nın desteğini sağlamak. Bölge ülkeleri arasındaki sorunların barışçıl yöntemlerle çözümünü sağlamak için girişimlerde bulunmak (Mesbahi, 1996:103-107) Sosyo-kültürel ilişkileri daha da geliştirmek, bu manada buradan mezun olan öğrencilerin devlet kurumlarında ve özel şirketlerde iş bulma imkanlarını desteklemek, karşılıklı kaliteli meslek edindirme ve dil kursları açarak onları cazip hale getirmek önemli hususlardandır.

Sonuç

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler Türkiye ağırlıklı, genellikle de "veren-alan" biçiminde devam etmiştir. Buradaki veren konumunda olan da çoğunlukla Türkiye, alan konumunda olan da Türk Cumhuriyetleri olduğu belli, bu durum Türk Cumhuriyetleri'nin özellikle ekonomik yönden iyi duruma gelmesine değin devam edeceğe benziyor. Ancak, dikkat edilmesi gereken husus bunun "ağabey-kardeş" şekline tekrar dönülmemesidir. Diğer taraftan, Rusya gibi her bakımdan birinci derecede ilgilenen devletin de hiç bir zaman gözardı edilmemesi, rakiplikten öte hasım olarak görülmemesi gerekiyor. Çin ve İran da bölgeye ilgi duyan önemli politikalar güden diğer devletlerdir. Özellikle İran, her ne kadar bugüne kadar pragmatik politika güderek ideolojisini öne çıkarmamışsa da bölgeye radikal din anlayışını intikal ettirebilecek ve dolayısıyla bölgede ciddi karışıklıklara meydan verebilecek potansiyelini korumaktadır. Türkiye bölgeye yönelik politikasında bunları da gözönünde bulundurması gerekmektedir.

Kaynakça

1. Kakinç, Halit, Çin Notları Yazı Dizisi, Star Gazetesi, 3 Temmuz 2001.
2. Kırgızistan Ülke Profili, TİKA, 2004
3. Kut, Gün, a.g.e., s.18.
4. Kut, Gün, a.g.e., s.20.
5. Mahiaddin Mesbahi, "Orta Asya'nın Uluslar arası İlişkilerinin Dinamikler: Türkiye, İran ve Büyük Güçler", Kafkasya ve Orta Asya: Bağımsızlıktan Sonra Geçmiş ve Gelecek, TİKA, Ankara 1996, ss.103-107; Kumkale, ss.180-183 ve Artam, ss.144-149.

6. Özden, Kemal, Çin'in Yeniden Yükselişi: Jeo-Stratejik Önemi, Politik ve Askeri Gücü ve Türkiye ile Olan İlişkileri, Avrasya Etüdüleri, sayı:19, İlkbahar-yaz 2001, s.111.
7. Saray, Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıklar Arasındaki Siyasî Münasebetler, TTK yay., Ankara 1998, s.3.
8. Turan, İlder, Türk Cumhuriyetleri ve Boru Hatları kitabının sunuş yazısı, derleyen: A. Yalçınkaya, Bağlam Yay., İstanbul 1998, s. 7.
9. Z.V. Togan, Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi, İstanbul 1942-47, s.1.
10. <http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/2006/KurultayBildirge2006/KurultayGenelKurulSonucBildirgesi.doc>.

Резюме

Бұл мақалада ТМД (Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы) ұйымының құрылу тарихы кеңінен сөз болады. «Ұлы Жібек жолында» орналасқан Қырғыстанның, батыс мемлекеттерімен қарым-қатынастар жасауға мүмкіншілігі орасан зор. ТМД өркендеп бара жатқан Азия мемлекеттеріне және Батыс Еуропаға зор ықпалын тигізуде.

1991 жылы 16-маусымда Қырғыстан тәуелсіздігін Түркия үкіметі мойындағаннан кейін Қырғыстан және Түркия мемлекеттері арасындағы сауда-саттық қатынасы жолға қойылды. 1992- жылы сауда нәтижесі 3,2 миллион \$, 2002- жылы 75 миллион \$ болды.

Resume

In this article, author states the history of CIS (Commonwealth of Independent States) countries. Kyrgyzstan is situated on the crossroad of the former Silk Way, which was a profitable trade way between China and west countries, it could become a natural center of integration between growing Asian countries and progressive democratic countries of East Europe.

16 June 1991, The independence of Kyrgyzstan was accepted by Turkish Government. After that time, The Trade relations between Kyrgyzstan and Turkey, developed rapidly. Trade volume was 3,2 million \$ in 1992. And, in 2002, Trade volume reached to 75 million \$.

Резюме

В этой статье, автор указывает историю СНГ стран (Содружество Независимых Состояний). Киргизстан Расположен в распутье прежнего Шелкового Пути, который был прибыльным торговым путем между Фарфоровыми и западными странами, это могло бы стать естественному центру интеграции между растущими Азиатскими странами и прогрессивными демократическими странами Восточной Европы.